

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Чередник Катерини Петрівни
«Внесок професора М. Н. Шевченка (1909–1995)
у становлення наукових засад сільськогосподарського використання
болотних ґрунтів гумідної зони України»,
представлену на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук за
спеціальністю 07.00.07 – історія науки і техніки

Актуальність теми представленої дисертаційного дослідження зумовлена тим, що воно присвячене аналізу творчої спадщини М. Н. Шевченка, який понад 60 років розробляв актуальні проблеми сільського господарства, а саме такого важливого напрямку аграрної науки, як осушувально-меліоративне землеробство.

Варто зазначити, що саме завдяки аналізу творчості діячів науки, реконструкції їхніх біографій ідейний зріз наповнення історії науки конкретикою значно виграє. Історія науки все частіше відтворюється через призму досягнень як окремих учених, так і їхніх колективів та наукових шкіл.

Слід підкреслити, що меліоративна справа має глибокі історичні корені та відзначається багатоаспектністю застосування у різних сферах щодо інтенсивних процесів перетворення природи і пристосування її для потреб виробництва та іншої людської діяльності, тобто не лише по відношенню до сільського господарства. І до корифеїв, які залишили безцінну наукову спадщину у цій сфері, основні положення якої актуальні й нині, належить постать українського вченого-болотознавця, доктора сільськогосподарських наук, професора М. Н. Шевченка.

Загальновизнаною є думка, що справа меліорації та сільськогосподарського використання боліт є чи не найважчою в аграрній науці і практиці, тому ті вчені, які нею займалися, а тим більше присвятили їй усе своє життя, заслуговують на особливу повагу. Серед таких науковців – доктор сільськогосподарських наук, професор М. Н. Шевченко, який був

унікальною людиною і по праву увійшов до аграрної еліти України. Він поєднував у собі надзвичайну відповідальність, наполегливість в опануванні дорученою справою і прагнення до наукового пошуку. Творчі здобутки М. Н. Шевченка в галузі болотознавства, меліорації, агротехніки вирощування сільськогосподарських культур, рослинництва, агрохімії у Лісостепу та Західному Поліссі України, які були підтверджені подальшим історичним поступом науки і практики, назавжди залишаться у золотому фонді агрономії для прийдешніх поколінь.

Осушувально-меліоративне землеробство – важливий напрям аграрної науки. В Україні він є досить розробленим як в теорії, так і на практиці землеробства. Поодинокі спроби освоєння боліт мали місце ще з ХІХ ст. Нині маємо вже плеяду вітчизняних вчених, які сприяли розвитку болотознавства, меліорації та землеробства. Наразі є важливим з'ясувати з історичної точки зору, яким був їхній внесок не лише для сільського господарства минулого, а й, по можливості, показати актуальність використання їхнього наукового доробку сьогодні. М. Н. Шевченко в галузевому науковому колі по праву визнаний одним із корифеїв, що досконало розумівся на культурі боліт України. Результат його творчого життя залишився нащадкам у вигляді вагомого наукового доробку – обґрунтованих та ретельно вивірених положень про раціональне ефективне використання болотних ґрунтів, значне підвищення продуктивності сільського господарства, застосування кращих досягнень науки, які забезпечують одержання високих урожаїв сільськогосподарських культур. З огляду на це аналіз спадщини Миколи Ничипоровича Шевченка, наданий у дисертаційній роботі К. П. Чередник, дає можливість узагальнити основні напрями його наукової діяльності та визначити їхнє місце в скарбниці вітчизняної агрономії.

Робота К. П. Чередник провадилась у відповідності з тематичним планом науково-дослідної роботи Інституту історії аграрної освіти, науки і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН:

«Розробити науково-організаційні та концептуальні основи становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, біографічні та джерелознавчі аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0114U001207) і є складником наукових тем цієї установи.

Треба зазначити, що наукові завдання представленого дослідження і наукова новизна отриманих дисертанткою результатів сформульовані грамотно і переконливо. Напрямок роботи, її мета, методичний та методологічний підходи, спосіб викладення матеріалу цілком відповідають зазначеній спеціальності. Список використаної літератури налічує 172 позиції.

Перший розділ «Стан наукової розробки проблеми, джерельна база та методологічні засади дослідження» присвячений огляду наукової літератури та архівних джерел з теми дисертації.

Усі, хто знали вченого, відзначали високий науковий рівень, його глибокі знання різних аспектів болотознавства, рослинництва, землеробства, професіоналізм, новаторський системний підхід до вирішення проблем меліорацій. Висока оцінка наукових здобутків, разом із підтвердженням на практиці основних засад розробленої вченим технології, засвідчують важливе значення всього здійсненого ним для розвитку землеробства.

Простеження найважливіших аспектів розвитку одного зі шляхів меліорації – сільськогосподарського освоєння й використання родючих болотних земель, визначення основних особливостей та закономірностей цього процесу в Україні, сприятиме повнішому розумінню та усвідомленню того, що саме М. Н. Шевченку вдалося вирішити з галузевих проблем, до яких він був дотичним.

К. П. Чередник розглядає історичні праці вченого в хронологічному порядку їхнього написання. Вона підкреслює, що розробки М. Н. Шевченка стосувалися як проблем агрофізики, агрохімії та аграрного освоєння осушуваних ґрунтів, так і раціонального використання земельних ресурсів,

генези боліт, водно-фізичних і хімічних властивостей, регулювання водно-повітряного балансу та підвищення родючості торфово-болотних ґрунтів.

Характеризуючи праці вчених-болотознавців, дисертантка зазначає, що представниками української науки, як минулого, так і сучасності, зроблено вагомий внесок у розробку наукових основ сільськогосподарського використання болотних ґрунтів. Проведений нею історіографічний аналіз свідчить, що авторами робіт проблема історії меліорацій була розроблена достатньою мірою. Але на думку К. П. Чередник, варто конкретизувати та узагальнити чинники осушувально-меліоративного землеробства, які впливали на його розвиток в Україні, а особливо ті, до яких мав відношення М. Н. Шевченко.

З архівних документів при написанні роботи дисертанткою були залучені джерела трьох архівів та семи справ, а саме: Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, архіву Інституту фізіології і генетики рослин НАН України та Архіву Панфільської дослідної станції ННЦ «Інституту землеробства НААН». В результаті наукового пошуку авторкою з'ясовано, що список праць ученого не був повним. Зокрема, в особовій справі, яка зберігається в Інституті фізіології рослин і генетики НАН України, нею було виявлено та введено до наукового обігу ще 18 науково-популярних праць. Таким чином, вдалося доповнити бібліографічний перелік робіт М. Н. Шевченка, що наразі налічує 120 праць, серед яких 44 публіцистичних та науково-популярних.

Варто зазначити, що методологічною основою пропонованого дисертаційного дослідження є сукупне поєднання прийомів, способів і засобів пізнання для забезпечення одержання та переробки потрібної інформації щодо предмета дослідження. Дисертанткою застосовувалися як загальнонаукові, так і спеціальні методи й принципи вивчення. Такий вибір принципів і методів дослідження забезпечив достовірність одержаних нею в роботі результатів і висновків.

У другому розділі «Меліоративна дослідна справа як складова сільськогосподарського освоєння болотних ґрунтів» К. П. Чередник показує, що звернення до історії складного питання освоєння родючих болотних ґрунтів є сьогодні досить актуальним, оскільки світовий історичний досвід підтверджує значимість цього напрямку як у минулому, так і нині.

Як зазначено в дисертації, у наш час питання про доцільність проведення осушення боліт стоїть досить гостро, особливо враховуючи проблеми тих величезних масивів, які були осушені та занедбані за часів існування СРСР, оскільки болота відіграють свою незамінну роль в екології Землі. В планетарному вимірі торфові болота є місцем депонування зв'язаного в органічні сполуки вуглецю. Без цього процесу рівень вуглекислого газу в атмосфері був би значно вищим, а тому наша планета не може існувати без водно-болотних угідь. В цьому плані вони є незамінними в регуляції клімату, водних циклів, підтримці біохімічних циклів і т. д. Сучасними вченими вони також розглядаються як цінне сховище генетичного матеріалу. А тому цілком природно, що всі болота на Землі не можуть бути осушені, значна їх кількість повинна залишатись у незайманому стані (сс. 30-31).

Історію меліоративної справи, подану на майже двох десятках сторінок (сс. 33-51), К. П. Чередник починає з визначення поняття «меліорації», як системної дисципліни, що асимілює у собі досягнення гідротехніки та будівельної справи, ґрунтознавства, гідрології, геології, кліматології, економіки, сільського господарства та багато іншого. Далі авторкою розглядається досвід в освоєнні боліт тих Європейських країн, які мали найбільший вплив на Російську імперію і, відповідно, на українські землі. Як зазначено в дисертації, в Росії, на відміну від Європи, меліоративні роботи комплексно почали розвиватися лише в ХІХ ст. Це було значною мірою обумовлено наявністю в імперії достатньої кількості сільськогосподарських угідь порівняно з Європейськими країнами, завдяки чому питання меліорації було не настільки актуальним. Як зазначено в дисертації, розвиток цього

напряму землеробства в Росії залежав здебільшого від англійського та німецького впливів (с. 37).

Проаналізувавши етапи розвитку осушувально-меліоративного землеробства у світі та особливості проведення меліоративних робіт на вітчизняних територіях, авторка приходить до висновку, що без належного наукового обґрунтування така діяльність призводить до активізації деяких негативних процесів у природному середовищі осушуваних територій, а саме – переосушення, розвіювання торфу, пожарів, змін сезонного перерозподілу стоку та ін. А тому вивчення накопиченого досвіду цінне не лише досягненнями, а й уроками щодо недопущення повторення помилок (с. 51).

В останньому підрозділі цього розділу К. П. Чередник висвітлює діяльність організацій, установ і закладів, що забезпечували осушувально-меліоративне землеробство на українських теренах та виділяє низку основних організацій, яким належать найбільш суттєві внески у розвиток дослідної справи України. Такими в нашій державі були і є науково-дослідні інститути: ННЦ «Інститут землеробства НААН», Інститут водних проблем і меліорації НААН, Інститут сільського господарства Полісся НААН; а також установи з суміжних галузей знань, що відіграли важливу роль для розвитку наукового напряму, а саме: ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О. Н. Соколовського», Інститут фізіології рослин і генетики НАН України (с. 62). І, як зазначено в дисертації, саме досвід та наукові розробки, здійснені в українських установах, переконливо доводять, що лише за умов ретельного дотримання усіх складових наукового землеробства є можливим отримання високих врожаїв різних сільськогосподарських культур без шкоди екології Землі (с. 67).

У розділі 3 «Еволюція наукових пріоритетів М. Н. Шевченка від перших польових експериментів до розробки основних положень землеробства на болотних ґрунтах гумідної зони України» показано формування Миколи Ничипоровича як ученого, починаючи від роботи техніком на дослідній станції і до його діяльності в Академії наук УРСР.

Як свідчать результати дисертаційного дослідження, М. Н. Шевченко стоїть в авангарді землеробської науки про освоєння та сільськогосподарське використання болотних ґрунтів разом з визначними вченими, які в різні роки працювали в даній галузі, а саме: М. О. Тюленєвим (1889–1969 рр.), А. М. Янголем (1903–1983 рр.), А. К. Безкровним (1919 р.н.), І. Т. Слюсарем (1939 р.н.) та ін. Його життя було насичене подіями та здобутками історичного значення. На думку дисертантки, найпродуктивнішими періодами діяльності М. Н. Шевченка були роки перебування на Панфільському болотному опорному пункті, де він повною мірою проявив себе як учений і організатор науки, а також в Інституті фізіології рослин і агрохімії АН УРСР, де він відбувся як знаний учений-болотознавець, теоретик, впроваджувач прогресивних наукових технологій, популяризатор науки (с. 99-100).

Як свідчать результати проведеного дослідження, вченим уперше в Україні було закладено оригінальні польові пошукові дослідження з вивчення впливу мідного купоросу на врожай і якість продукції ячменю, ярої пшениці та конопель. Паралельно ним вперше були розпочаті дослідження з фізіології живлення рослин при застосуванні міді та впливу на врожай зернових й інших культур на осушених торфових болотах. Ці результати отримали розвиток та застосування у науковій практиці, а мідні мікродобрива стали обов'язковим компонентом живлення рослин на цьому типі ґрунтів України. Згодом учений дослідив й інші мікроелементи: цинк, бор, молібден. Він обґрунтував норми і дози внесення мікроелементів, виявив їх взаємодію з мінеральними добривами, фізіологічне значення як каталізаторів (с. 73). Результати своїх досліджень М. Н. Шевченко узагальнив у системі нормативно-методичного агротехнічного й екологічного забезпечення сільськогосподарського використання осушених земель. Крім того, вчений розробив комплекс агроеліоративних і агротехнічних заходів, спрямованих на одержання сталих урожаїв кормових культур із мінімальними затратами праці на торфових ґрунтах (с. 77).

В останньому, 4-му розділі К. П. Чередник здійснено аналіз наукової спадщини вченого. Показано, що усі актуальні питання землеробства М. Н. Шевченко, в основному, розглядав через призму використання окультурених родючих болотних ґрунтів, спираючись на глибоке переконання, що ці землі потребують збагачення та ретельного дотримання особливостей системи землеробства, зокрема, обробітку ґрунту та застосування потрібних добрив, а також гербіцидів для боротьби з бур'янами та шкідниками. Учений наполягав та доводив усіма своїми науковими працями на необхідності врахування законів наукового землеробства (с. 138).

Все, що розробив М. Н. Шевченко, ґрунтувалося на аналізі багатого історичного досвіду, який він вивчав, заглиблюючись іноді в далеке минуле, що дало підстави дисертантці вперше розглядати вченого як історика науки. На початку своїх книг, перш ніж розпочинати викладення конкретних положень агрономії, вченим надавалися узагальнення історичних моментів розглядуваних проблем, дані про походження та характеристика боліт, склад ґрунтів, фактори і умови їхнього утворення, стан використання осушених земель, державна політика щодо проведення сільськогосподарських меліорацій. Оскільки історія, теорія і практика осушувально-меліоративного землеробства є складними і неоднозначними, при вивченні праць М. Н. Шевченка особливо імпонує те, що вони ґрунтуються на досконалому знанні вирішуваних проблем, враховують найважливіші деталі й особливості освоєння болотних ґрунтів. Усі етапи розвитку виписані ним надзвичайно ретельно і дохідливою мовою, завдяки чому спеціальні наукові терміни сприймаються легко та зрозуміло навіть не фахівцями (с. 142).

Проведений дисертанткою науковий аналіз друкованої спадщини М. Н. Шевченка засвідчив, що багатоаспектну технологію вирощування сільськогосподарських культур на українських осушуваних болотних ґрунтах вчений удосконалював впродовж усього свого життя. Йому знадобився не один десяток років, щоб величезний досвід, накопичений за період наукової діяльності, був викладений у двох основних ґрунтовних монографіях

«Основы технологии выращивания кормовых культур на осушенных землях» та «Особенности земледелия на мелиорированных землях Полесья Украины». Повною мірою його науково-практичні знання узагальнилися в систему комплексних підходів, що були визнані класичними на болотних землях українського Західного Полісся (с. 150).

Варто зазначити, що положення сучасних вчених не розходяться з позиціями М. Н. Шевченка, а, навпаки, продовжують розвивати ідеї професора, доповнюють та поглиблюють їх у напрямі природоохоронного адаптивно-ландшафтного меліоративного землеробства. Саме в цьому напрямі в багатьох країнах світу і нині на практиці успішно здійснюється осушувально-меліоративне землеробство.

Слід зазначити, що всі матеріали і висновки дисертації знайшли відображення у надрукованих дисертанткою наукових статтях, а також у доповідях, виголошених на кількох конференціях. Основні положення дисертації ідентичні змісту представленого автореферату. До безперечних плюсів роботи варто віднести і те, що у ній розроблені періодизації як еволюції осушувально-меліоративного землеробства, так і творчого шляху та наукової діяльності М. Н. Шевченка; висвітлені досягнення зарубіжних учених та взаємовплив їхніх розробок з дослідженнями вітчизняних вчених-болотознавців, одним з яких був Микола Ничипорович; визначено та узагальнено основні напрями його наукових досліджень, а також дано оцінку його науковим здобуткам і результатам. Все це, безперечно, дозволило дисертантці повною мірою охарактеризувати постать М. Н. Шевченка як природодослідника, що багато зробив для вітчизняної науки.

Разом з тим хотілося б висловити деякі зауваження та побажання стосовно змісту представленої роботи.

Оскільки питання наступності у науковій діяльності є вкрай актуальним, у висновках до дисертації, на мою думку, варто було б вказати прізвища учнів та послідовників М. Н. Шевченка, як це має місце у тексті дисертації. Так, на с. 79 К. П. Чередник зазначає, що серед учнів професора є

відомі вчені України, зокрема І. П. Григорюк – український вчений-біолог, еколог, історик природознавства, доктор біологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік АН ВШ України. Також під керівництвом М. Н. Шевченка захистили дисертації: Ф. Н. Дудинець, В. С. Максименко, Н. К. Шейко та ін. У результаті багаторічних досліджень вченого та його учнів вперше всебічно вивчені фізіолого-біохімічні аспекти формування врожаю і якості картоплі, вирощуваної на низинних торфових ґрунтах Західного Полісся УРСР.

По-друге, доцільним було б конкретизувати критерії визначення початкових та кінцевих дат 5-го, 6-го та 7-го етапів, зазначених у періодизації еволюції осушувально-меліоративного землеробства. Так, 1913 рік пов'язаний із заснуванням першої дослідної установи для вивчення поліських боліт на українських землях, а саме Рудня-Радовельського болотного пункту (с. 56); 1928 рік – із першою Всеукраїнською нарадою з дослідної меліорації в Києві та першою нарадою луківників-дослідників (с. 54), 1929 рік – із відкриттям у Харкові спеціалізованого інституту для розв'язання проблем сільськогосподарських меліорацій (с. 62) і т. д.

По-третє, оскільки значне місце у науковій спадщині М. Н. Шевченка займає екологічний аспект ведення землеробства і, враховуючи важливість даного питання для сільського господарства, слід було б узагальнити значення робіт вченого з цієї проблеми та надати їх у висновках та авторефераті, як це зроблено у тексті дисертації (сс. 146, 149, 162, 164, 165).

І, нарешті, є дискусійними деякі словосполучення і терміни, вжиті дисертанткою, на кшталт «владні органи» (с. 6 а/р) замість «органи влади», «піднесення кормової бази тваринництва» (с. 10 а/р) замість «покращення» або «поліпшення», «інститутизація» (с. 8 а/р) замість «інституціоналізація».

Проте ці зауваження не є суттєвими, не знижують загальної позитивної оцінки представленої роботи і носять переважно рекомендаційний характер. Вважаю, що дисертаційна робота Чередник Катерини Петрівни «Внесок професора М. Н. Шевченка (1909–1995) у становлення наукових засад

сільськогосподарського використання болотних ґрунтів гумідної зони України» є завершеним науковим дослідженням, результати якого мають значення для пізнання історії вітчизняної сільськогосподарської науки. Дисертація оформлена відповідно до «Основних вимог до дисертацій та авторефератів дисертацій», відповідає п.11 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її авторка заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки.

Офіційний опонент
професор, завідувач кафедри
«Суспільні та гуманітарні науки»
Державного економіко-технологічного
університету транспорту МОН України
старший науковий співробітник,
доктор історичних наук

В. М. Гамалія

Підпис Гамалії В. М. засвідчую:

*радієву Кат.
в.к. Гамалія В. М.*

*Відбули надання до скаржи
17.08.2015р*